

KS. ANTONI TRONINA

ŚLADY TRADYCJI SYNAJSKIEJ W Ps 68

G. Castellino wyraża opinię powszechną do dziś wśród egzegetów, nazywając Ps 68 „il più difficile di tutto il Salterio”¹. Zarówno niebywałe skażenie tekstu, jak i brak idei przewodniej utrudniają nie tylko jego datowanie i klasyfikację gatunkową, ale także wszelki komentarz treściowy².

Gdy chodzi o problem datacji tego utworu, dawno już zarzucono próby sytuowania go w czasach machabejskich³. Od początku lat trzydziestych natomiast coraz więcej egzegetów przesuwa datę jego kompozycji na czasy królewskie lub nawet wcześniejsze. I tak np. M. Bittenwieser⁴ umieszcza go w epoce Sędziów, H. Herkenne⁵ widzi w nim aluzje do zwycięstw Dawida, a B. D. Eerdmans⁶ dopatruje się opisu pokonania królów Hauranu za czasów Dawida lub Salomona. Według J. Aistleitnera⁷ chodzi o zwycięstwo nad Edomem za Salomona. Inni nie są tak dokładni w datowaniu, ale i oni wiążą treść psalmu z wydarzeniami najpóźniej z czasów Salomona⁸. Do tak wczesnej datacji przyczyniło się zapewne rozszyfrowanie tekstów ugaryckich, w których zaczęto odkrywać zadziwiające analogie ze słownictwem i gramatyką najstarszych pieśni biblijnych⁹.

¹ *Libro dei Salmi*. Torino 1955 s. 471.

² Por. np. H. J. Kraus. *Psalmen*. 5. Aufl. Neukirchen 1978 s. 628 n.

³ P. Haupt. *Der achtundsechzigste Psalm*. AJSL 23:1906-1907 s. 225; B. Duhm. *Die Psalmen*. 2. Aufl. Tübingen 1922 s. 255.

⁴ *The Psalms*. 2nd ed. New York 1962.

⁵ *Das Buch der Psalmen*. Bonn 1936 s. 241.

⁶ *Psalm 68*. ExT 46:1935 s. 169-172.

⁷ *Zu Ps 68*. BZ 19:1931 s. 29-41.

⁸ H. Torczyner. *Die Bundeslade und die Anfänge der Religion Israels*. 2. Aufl. Berlin 1930 s. 61-63; podobnie M. Buber. *Königtum Gottes*. 2. Aufl. Berlin 1936 s. 288 n.

⁹ Zob. R. de Langhe. *Les textes de Ras-Shamra — Ugarit et leurs rapports avec le Milieu Biblique de l'Ancien Testament*. T. 1-2. Paris 1945.

W. F. Albright¹⁰, idąc za sugestiami H. Schmidta¹¹, zaproponował ciekawe rozwiązanie zagadki genezy naszego psalmu. Miała to być według niego kolekcja około trzydziestu fragmentów (ściślej: incypitów) bardzo starych pieśni kananejskich, skomponowanych w ciągu XIII-X w. Dowodem starożytności psalmu jest zdaniem Albrighta m.in. *scriptio defectiva* końcówek słów, zastąpiona później przez ortografię klasyczną.

Hipoteza Albrighta, przyjęta przez innych specjalistów¹², spotkała się z ostrą krytyką S. Mowinckela¹³. Odrzucił on argument z pisowni jako niewystarczający. Wskazał też na brak przykładu podobnej „kolekcji incypitów” w Biblii. Jedność psalmu, choć względna, nie podlega dyskusji. Propozycję Albrighta zastąpił Mowinckel własną: Ps 68 znajduje wyjaśnienie tylko w perspektywie mityczno-kultowej i w kontekście święta Nowego Roku. Uznał on za Gunkelem, że psalm należał do hymnów na intronizację króla. Śpiewany był w procesji liturgicznej (jak Ps 24, 118, 132) i pozwalał przeżywać w kulcie centralne wydarzenia historii zbawienia.

W teorii norweskiego uczonego jesienne święto Nowego Roku przedstawia rytualnie zwycięstwo Boga nad mocami chaosu w powiązaniu z takimi faktami historycznymi, jak wybraństwo Izraela, wyjście z niewoli, zawarcie przymierza, założenie świątyni, pokonanie wrogów. Przy egzegezie psalmu Mowinckel często nawiązuje do tego aspektu pamiątki. Ale według niego Ps 68 śławi przede wszystkim tryumf Jahwe nad chaosem pierwotnym. Elementy pochodzenia mitycznego są więc na pierwszym planie, choć nie eliminują historycznych aluzji do walki Izraela z wrogiem¹⁴.

Co sądzić o tych hipotezach? Nie można na pewno kwestionować elementów pochodzenia kananejskiego, które w Ps 68 są szczególnie liczne¹⁵. Jednak w kontekście liturgicznej pieśni Izraela mają one nowe znaczenie, które przede wszystkim winno interesować egzegetę. Elementy mityczne zostały zneutralizowane i wykorzystane do ukazania zbawczych interwencji Jahwe w historię Izraela¹⁶. H. J. Kraus przestrzega przed obydwoma skrajnościami, jakie zauważyliśmy w wyjaśnianiu Ps 68: zarówno przed

¹⁰ *A Catalogue of Early Hebrew Lyric Poems — Ps 68*. HUCA 23:1950/51 s. 1-39.

¹¹ *Die Psalmen*. Tübingen 1934.

¹² Np. M. Tsevat. *A Study of the Language of the Biblical Psalms*. Philadelphia 1955 s. 60. E. Vogt (RB 59:1952 s. 616) dostrzega w ww. 14a. 15 dwa incypity pieśni zwycięstwa.

¹³ *Der achtundsechzigste Psalm*. Oslo 1953.

¹⁴ Tamże s. 18 n. 31-33, 60, 75.

¹⁵ Zob. indeks biblijny w: *Ras Shamra Parallels*. Ed. L. R. Fisher. T. 1-2. Roma 1972-1975.

¹⁶ Por. J. de Fraine. „Entmythologisierung” dans les Psaumes. W: *Le Psautier. Ses origines. Ses problèmes littéraires. Son influence*. Ed. R. de Langhe. Louvain 1962 s. 89-106, zwł. 96 n.

jego „atomizacją” (Albright), jak i „harmonizacją” za wszelką cenę, na podstawie hipotetycznego święta intronizacji Jahwe (Mowinckel). Toteż Kraus, przystępując do egzegezy tego „nadzwyczaj trudnego tekstu”, podkreśla „ograniczone możliwości jego poznania”¹⁷.

Większość trudności w egzegezie Ps 68 płynie z faktu, iż podlegał on kilkakrotnym adaptacjom i retuszom, które uniemożliwiają rekonstrukcję wersji pierwotnej. Literackie kontakty z tradycją kananejską i z najstarszymi pieśniami biblijnymi wskazują, że musiał on być znany już w epoce Sędziów, podobnie jak kantyk Debory (Sdz 5). Wzmiankę o przywództwie Beniamina (w. 28) można tłumaczyć rolą tego plemienia w królestwie Saula, a „góry Baszanu” (w. 16 n) już tradycja targumiczna wiązała z kultem na wyżynach¹⁸. Po przyjęciu psalmu do liturgii świątyni jerozolimskiej, wzmianki o dawnym sanktuarium plemion północnych musiały ulec harmonizacji z rolą nowej świątyni. Kolejne fazy recepcji psalmu, aż do jego ostatecznej redakcji w wersji Septuaginty, mogłyby stanowić przedmiot odrębnego studium¹⁹. Tutaj zatrzymamy się nad aluzjami topograficznymi, jakich można dopatrzeć się w tekście hebrajskim Ps 68.

Już H. Schmidt w swoim komentarzu²⁰ uznał wyraz *bā'ādām* (w. 19) za nazwę miejscowości Adam, wspomnianej w Joz 3,16 i utożsamianej z dzisiejszym Tell ed-Damijeh u ujścia rzeki Jabbok do Jordanu. Za jego sugestią poszli niektórzy egzegeci, widząc w w. 19 opis trasy „zdobycznych pochodów wojennych Izraela w czasie marszu od Merom ku południu aż do Adam”²¹. E. Zolli²² tak oto tłumaczy centralny werset psalmu: „[Jako zwycięzca] pociągnąłeś ku Merom, wziąłeś haracz z Damijeh, oraz [ujarzmiłeś tych], co sprzeciwiają się zamieszkaniu Boga”. W tej interpretacji podmiotem czasownika *‘ālāh* jest nie Jahwe, lecz naród wybrany, walczący pod wodzą Jozuego przeciwko koalicji królów północy (Joz 11.5-7).

Jeszcze dalej posunął się J. Enciso²³, szukając w tekście psalmu geograficznych wskazówek co do wędrówki Izraela do Ziemi Obiecanej. Psalm

¹⁷ „Dieser neueste Stand der Erforschung des Ps 68 stellt dem Ausleger die Aufgabe, in grösster Zurückhaltung Schritt für Schritt den überaus schwierigen Text zu untersuchen und die Grenzen unseres Erkenntnisvermögens deutlich zu markieren” (jw. s. 628).

¹⁸ Por. targum Ps 68,16 n.

¹⁹ Krótki przegląd aluzji historycznych, zob. R. Tournay, R. Schwab. *Les Psaumes* (BJ). Ed. 3. Paris 1964 s. 289-295.

²⁰ Zob. przyp. 11. Por. S. D. Goitein. *The City of Adam In the Book of Psalms?* BJPES 15:1947 s. 86-88.

²¹ E. Zolli. *Uwagi do Psalmu 68*. RBL 9:1956 s. 32.

²² Tamże s. 33.

²³ *El Salmo 67(68)*. EstB 11:1952 s. 127-155, zwł. 130.

wspomina kilkakrotnie „świątynię” (ww. 6.18.25.36). Jeśli został on skomponowany w czasach przedkrólewskich, jak tego dowodzą dane literackie, to oczywiście musi chodzić o inną świątynię niż Salomonowa. Otóż *Księga Wyjścia* i *Księga Liczb* szczegółowo opisują etapy pierwszych dwu lat wędrówki z Egiptu aż do Kadesz. Pozostałe 38 lat tradycja pokrywa milczeniem. Prawdopodobnie część Izraela spędziła ten czas w Kadesz. Nazwa tej miejscowości, graniczącej z Edomem (Lb 20,16), wskazuje, że musiało tam istnieć stałe sanktuarium, gdzie Izraelici wspominali w kulcie Bożą opiekę podczas wędrówki. Można przypuszczać, że właśnie tam powstał hymn opiewający zbawcze czyny Jahwe na rzecz swego ludu.

Księga Liczb przekazuje słowa, jakie miał wypowiadać Mojżesz podczas wyruszenia pielgrzymki z Arką i podczas zatrzymania się na postój. „Gdy arka wyruszyła, Mojżesz mówił: «Powstań, Jahwe, i niech się rozproszą Tвої wrogowie, a nienawidzący Cię niech uciekną przed Twym obliczem». A gdy się zatrzymywała, mówił: «Wróć, Jahwe, do mnóstwa zastępów Izraela»” (Lb 10,35 n)²⁴. Pierwszy z tych archaicznych tekstów liturgicznych zostanie niemal dosłownie powtórzony na początku naszego psalmu (w. 2); również drugi zdaje się znajdować oddźwięk w Ps 68, 18. Świadczy to, że psalm należy do najdawniejszych utworów poetyckich (por. Sdz 5,4 n; Pwt 33,2 n; Ha 3,3 n), w których przewija się ten sam motyw: Jahwe kroczący z gór południa poprzez pustynię na czele zastępów wojska niebieskiego.

W tych wszystkich tekstach zasadniczą rolę w wędrówce do Kanaanu spełnia góra Synaj. Ps 68, 18c można przełożyć zgodnie z przyjętą interpretacją geograficzną: „Pan przybywa z Synaju do Kadesz”²⁵. Wokalizacja masorecka: *qōdeš*, „świątynia”, odnosi się do sanktuarium jerozolimskiego, co jednak nie harmonizuje z pierwotną wersją psalmu. Włączenie go do liturgii jerozolimskiej spowodowało zmianę perspektywy historycznej i zatarcie wcześniejszej aluzji do kultu na wyżynach. Tak np. niejasna stała się wzmianka o górach Baszanu (ww. 16 n).

Interpretacja geograficzna pozwala lepiej zrozumieć treść psalmu. Procesja opisana w ww. 25-28 wymienia spośród plemion północnych tylko Zabulona i Neftalego, gdyż pozostałe nie uczestniczyły prawdopodobnie w kulcie sanktuarium w Kadesz. Ps 78,9 zdaje się przechowywać tradycję o odstępcstwie Efraima od kultu Jahwe na pustyni (por. Am 5,25 n). Z tym też wydarzeniem mogą się wiązać niejasne wzmianki o „buntownikach”

²⁴ Tekst skażony. Por. rekonstrukcję F. M. Crossa w *Canaanite Myth and Hebrew Epic* (Cambridge (Mass.) 1973 s. 100): „Return, Yahweh, [with] the myriads, [El with] the thousands of Israel”.

²⁵ Niezrozumiały TM: *bām sinaj* tłumaczy się na ogół jako *scriptio defectiva* zamiast: *bā' missinaj*. Por. BHS.

w naszym psalmie (w. 7c i 19c)²⁶. Ważniejsze jeszcze jest dla nas wyraźne nawiązanie do nazw miejscowości leżących na trasie wędrówki Izraela przez pustynię. *Księga Liczb* wymienia umowną liczbę 40 etapów czterdziestoletniej pielgrzymki narodu wybranego z Egiptu do Kanaanu²⁷. Okazuje się, że wiele z tych nazw możemy odnaleźć w tekście hebrajskim psalmu. Aby się o tym przekonać, wystarczy zestawić listę postojów od „pustyni Synaj” do „stepów Moabu” (Lb 33,16-50) z danymi Ps 68:

Lb 33	Ps 68
w. 16 <i>mδbr sjnj</i>	<i>sjnj</i> (w. 9.18)
w. 17 <i>qbrt ht'wh</i>	<i>qrbwt</i> (w. 31)
w. 18 <i>ħsrt</i>	<i>b kwšrwt</i> (w. 7)
w. 19 <i>rtmh</i>	
w. 20 <i>rmn prš</i>	<i>b prš</i> (w. 15)
w. 21 <i>lbnh</i>	
w. 22 <i>rsh</i>	<i>b rsj-ksp</i> (w. 31)
w. 23 <i>qhlth</i>	<i>b mqhlt</i> (w. 27)
w. 24 <i>hr-špr</i>	
w. 25 <i>ħrdh</i>	
w. 26 <i>mqhlt</i>	<i>b mqhltwt</i> (w. 27)
w. 27 <i>tħt</i>	
w. 28 <i>trh</i>	
w. 29 <i>mtqh</i>	
w. 30 <i>ħšmnh</i> (Joz 15,27: <i>ħšmwn</i>)	<i>ħšmnjm</i> (w. 32)
w. 31 <i>msrwt</i>	<i>b kwšrwt</i> (w. 7)
w. 32 <i>bnj j'qn</i>	
w. 33 <i>ħr hgdgd</i> (Pwt 10,7: <i>gdgdh</i>)	<i>qdqd</i> (w. 22)
w. 34 <i>jtbh</i>	<i>b twbt</i> (w. 11)
w. 35 <i>'brnh</i>	
w. 36 <i>'sjwn gbr</i>	
w. 37 <i>qdš</i>	<i>b qdš</i> (w. 6.18.25.36)
w. 38 <i>hr hhr</i>	<i>hr</i> (w. 16)
w. 42 <i>šlmnh</i>	<i>b šlmwn</i> (w. 15)
w. 43 <i>pwnn</i>	
w. 44 <i>'bt</i>	
w. 45 <i>'jjm</i>	
w. 46 <i>djbn gd</i>	
w. 47 <i>'lmn dbltjmh</i> (1 Krl 6,45: <i>'lmt</i>)	<i>'lmwt</i> (w. 26)
w. 48 <i>ħrj h'brjm</i>	<i>ħrjm</i> (w. 17)
w. 49 <i>bjt ħjšmt</i>	<i>b jšmwn</i> (w. 8)
w. 50 <i>'rbt mw'b</i>	<i>b 'rbwt</i> (w. 5)

²⁶ Por. R. P. Carroll. *Rebellion and Dissent in Ancient Israelite Society*. ZAW 89:1977 s. 176 n.

²⁷ Zob. B. Ubach. *Itinerario dell 'Esodo*. W: *Enciclopedia della Bibbia*. Vol. 3. Torino [1970] kol. 109-118; M. Haran. *Exodus. The route of the journey*. W: *Interpreter's Dictionary of the Bible. Suppl.* Nashville 1976 s. 307-310.

Nie wszystkie z przytoczonych zbieżności są oczywiste. Trudno się jednak oprzeć wrażeniu, że psalm stanowił mnemotechniczne opracowanie listy postojów Izraela na pustyni. Podkreśla on centralną rolę sanktuarium w Kadesz-Barnea, gdzie przez 38 lat gromadziły się pokolenia Izraela, aby w liturgicznym kulcie słać Bożą opatrność.

Księga Liczb wiąże z pobytem w Kadesz szémranie ludu i cudowne wyprowadzenie wody ze skały (Lb 20,1-13); miejsce to zostanie nazwane w Pwt 32,51 Meribat-Kadesz, a u Ez 48, 19.28: Meribot-Kadesz. Otóż Ps 68 mógł zawierać pierwotnie aluzję do tych nazw w paralelnych stychach wersetu 18: *mrbt//qdš*²⁸.

Użyty w następnym w. 19 wyraz *mattānot* przypomina nazwę jednego z ostatnich miejsc postoju na granicy Moabu: Mattana (Lb 21,18 n)²⁹. Idąc dalej śladem przytoczonych aluzji topograficznych, można w wyrazach wokalizowanych przez masoretów jako *se'ār* (w. 22b), *šā'ir* (w. 28a) czy *'ādām* (w 19b) odnaleźć nazwę Seiru, czyli Edomu, leżącego po obu stronach pustynnej niecki Araba, przez którą Izraelici musieli przechodzić w drodze do Kanaanu (*ba'arābot*, w. 5)³⁰.

Masorecka wokalizacja psalmu zatarła wiele, choć nie wszystkie³¹, z geograficznych nazw przechowanych w pierwotnej wersji tej pieśni. Podana wyżej lista synoptyczna ukazuje, że przed większością wyrazów zachował się przyimek *b^e*. Jego znaczenie lokalne może potwierdzać hipotezę o nazwach miejscowych, kryjących się niegdyś w tych terminach. Recytującym psalm uczestnikom kultu nazwy te przypominały trasę, jaką przebyli ich ojcowie idąc z Synaju do Ziemi Obiecanej. Kolejne redakcje tej starożytnej pieśni liturgicznej włączyły do niej wspomnienie późniejszych wydarzeń związanych z podbojem Kanaanu: walki w Baszanie (ww. 16 i 23),

²⁸ Por. Pwt 33,2b i propozycja poprawki w BHS.

²⁹ Tradycja żydowska łączy ten tekst z Ps 68,19, wyjaśniając *mattān* symbolicznie o darze Tory. Zob. np. *Pirqe Abot* 4,2.

³⁰ Współczesne dane archeologii pozwalają ustalić dwa etapy migracji do Kanaanu. Lb przedstawia etap wcześniejszy (przełom XIV-XIII w.) drogą Araba i potem Królewską z Kadesz do „stepów Moabu”. Druga inwazja miała miejsce w XIII w. (Lb 20,14 nn; Sdz 11,17 nn). Gdy Izraelici natrafili na opór ze strony królów Edomu i Moabu, zmuszeni zostali obejść ich terytorium drogą pustynną, na wschód od Edomu. Zob. S. Ł a c h. *Księga Liczb* (PST 2,2). Poznań 1970 s. 190-194; G. C o r n f e l d. *Archaeology of the Bible*. London 1977 s. 60 n.

³¹ Zachowały się przede wszystkim nazwy gór Baszanu w Zajordanii, następnie zagadkowa nazwa Salmon (zob. S. G r i l l. *Der Berg Salmon*, Ps 68,15. ThZ 17:1961 s. 432-434) lokalizowana zwykle koło Sychem (Sdz 9,48) bądź też w Batanei (góra Asalmanos u Ptolemeusza V,15). Wreszcie Araba, rów tektoniczny ciągnący się od Zatoki Akaba do Morza Martwego (Lb 33,50: *'arebōt mo'āb*, „stepy Moabu”) oraz Jeszimon, „pustynia”, co w Ps 68,8 oznacza „le nom propre géographique d'une zone de transition en bordure du Désert de Juda” (E. L i p i ń s k i. *Juges 5,4-5 et Psaume 68,8-11*. Bb 48:1967 s. 201 przyp. 1).

zwycięstwo Jozuego nad wodami Merom (w. 19) czy też Baraka i Debory pod Kedesz-Neftali w. 8 n).

Proponowana przez Albrighta datacja utworu nie wydaje się więc bynajmniej przesadzona. I chociaż jego hipoteza „incipitów” nie znajduje potwierdzenia w innych tekstach biblijnych, to możemy przyjąć z dużym prawdopodobieństwem, że Ps 68 w swej formie przedliterackiej zawierał wykaz miejscowości związanych z tradycją synajską.

Wprawdzie i tutaj brak wyraźnych paralel biblijnych³², jednak uderzające podobieństwo Ps 68 z listą Lb 33 nie pozwala tej hipotezy zlekceważyć. Wyjaśnia ona *hapax legomena* i wyrazy niezrozumiałe w dzisiejszym kontekście psalmu. Potwierdza też wielką troskę o przechowanie pamięci wydarzeń synajskich, jaką odznacza się cała tradycja biblijna.

LES TRACES DE LA TRADITION SINAITIQUE DANS LE PS 68

R é s u m é

Les obscurités textuelles du Ps 68 rendent difficile sa datation et exégèse. L'auteur de l'article rapproche les *hapax legomena* et les termes obscures du psaume avec la liste des étapes de la marche pendant l'Exode (Nb 33), en montrant des nombreuses ressemblances entre les deux textes. Il en résulte que le Ps 68 c'était une élaboration mnémotechnique de l'ancienne tradition du séjour au désert et de l'établissement en Canaan.

³² Wnikliwsze badania krytycznoliterackie pozwalają odnaleźć w Psalterzu wiele wskazówek historycznych i geograficznych, których treść była już niezrozumiała dla tłumaczy starożytnych i dla masoretów. Prorocy posługują się chętnie grą słów opartą na etymologii nazw miejscowych, np. Mi 1,10-15. Zob. *Księgi Proroków Mniejszych*. (PST 12,1). Poznań 1968 s. 375; tam również dalsze przykłady paronomazji u proroków.